

Az olvasás és a szövegfeldolgozás tanítása

Az 5. osztályos program egyik legkényesebb, legérzékenyebb területe az olvasás és szövegfeldolgozás tanítása.

Az 5. osztályban ugyanis továbbra is vannak olyan gyerekek, akik olvasási zavarokkal küszködnek, illetve olvasási képességük nem elég fejlett ahhoz, hogy eredményesen tudjanak tanulni a felső tagozatos tankönyvek és munkafüzetek szövegeiből. A megoldás, a képesség fejlesztése így sok esetben ma is a felső tagozatra hárul. Ott azonban a fejlesztés, illetve a felzárkóztatás eredményességét gátolja az a szemlélet, amely az 5. osztályosokat homogénnek tekinti az olvasási teljesítmény vonatkozásában, illetve a felső tagozat feladataként elsősorban az ismeretek tanítását jelöli ki. Ez a szemlélet megmutatkozik a tantervi anyagban, a tankönyvek, munkafüzetek szerkesztésében éppúgy, mint abban a jelenségben, hogy a szaktanárok – kevés kivétellel – nem vállalnak részt az olvasási képesség fejlesztésében, illetve nem tolerálják annak hiányát. Ebből a szemléletből következik az is, hogy nem terjedt el az olvasási képesség szerinti differenciálás. Az olvasástanítás összes gondja így leginkább a magyartanárt szorítja. Ő nem háríthatja a megoldást későbbi fokozatokra, hiszen a fejlesztés, a felzárkóztatás a 8. osztály végére már valóban lezárandó. A legtöbb esetben egyedül kell megoldania a problémát, miközben őt is terheli az ismeretek tanításának kötelezettsége, és nem egyszer ő maga sem mentes a merev „szaktanári” szemlélettől.

A nyelvi, irodalmi és kommunikációs nevelési program oldaláról sem problémamentes az olvasástanítás ügye. Szembe kell néznünk azzal, hogy egy tantárgyi program nem garantálhatja, hogy az olvasási képesség minden tantárgy esetében egyforma hatékonysággal működjön. Például, ha egy tanuló matematikai szakszöveg alapján nem tud feladatot megoldani, e mögött éppúgy meghúzódhat olvasástechnikai vagy szövegkezelési hiányosság, mint az, hogy a szövegben szereplő matematikai terminusok tartalma üres a számára. Ezt az utóbbi okot programunk nem tudja felszámolni. Igaz, hogy az alsó tagozatban a műfajok és a témák tekintetében a lehető legváltozatosabb szövegek olvasását, elemzését gyakoroltattuk a gyerekekkel, és külön tevékenységként szerepelt a didaktikus (azaz a tankönyvi, munkafüzeti utasításokat és a hozzájuk tartozó, úgynevezett tárgyinformációkat tartalmazó egy-két mondatos) szövegek olvasása. Ez azonban csak alapja, de nem garanciája annak, hogy a gyerekek jól tudják használni a matematika, a környezetismeret, a technika tantárgy nyomtatott taneszközeit is. Mi a szöveg „elolvasását” és „befogadását”, azaz a technikai és a tartalmi oldalt egységes folyamatként kezeljük a fejlesztés során, de elkülönítjük őket a problémák elemzésekor. Ennek nem mond ellent, hogy külön-külön is szerkeszthetők feladatsorok az egyes részképességek fejlesztésére. Mindezek nem kellő megértése programunkban is előidézheti az olvasástanítás eredménytelenségét az alsó tagozaton, illetve konfliktusok forrása lehet az 5. osztályban.

Szembe kell néznünk azzal is, hogy gyakran minősítik egy tanuló olvasási képességének egészét annak alapján, hogy milyen szintű a hangos olvasása egy váratlan feladathelyzetben. Programunkban ez a *felkészülés nélküli hangos olvasás*, amely csak az egyik tanított részképesség a *felkészülés utáni hangos olvasás* (felolvasás) és a *néma olvasás* mellett. Közismert jelenség, hogy ugyanaz a gyerek eltérő teljesítményt nyújthat, ha némán olvas (befogadja a szöveget, vagy adatot keres benne), ha felolvas (helyesejtési szempontokat is figyelembe véve interpretálja a szöveget), illetve ha felkészülés nélkül olvas (segítségként vagy feladatként valaki más helyett olvassa el a szöveget). Mindhárom létező és fontos képesség a felnőtt ember számára is. Közülük csak egyet preferálva mindenképpen

gátoljuk a fejlődést. A programunkból felkerülő gyerekek esetében konfliktusok forrása lehet, ha szembetalálkoznak azzal a gyakorlattal, amely kizárólag a felkészülés nélküli hangos olvasási feladatok révén akarja megoldani az „olvasási” képesség mérését és fejlesztését egyaránt.

Tudjuk azt is, hogy programunk alternatívává válása után egyre gyakrabban fordulhat elő, hogy az alsó tagozatban történt pedagógiai műhiba miatt kerülnek az 5. osztályba olvasási nehézségekkel küszködő gyerekek. Egy tipikus műhiba abból fakadhat, hogy taneszközeinkben számos érdekes és fontos ismeret szerepel már az alsó tagozaton is a motiválás érdekében, illetve a tehetséggondozás vállalása miatt. Ezek az ismeretek sokszor a tanító számára is újszerűek, megtanításuk mintegy kihívást jelenthet. Ha emellett a tanító hagyományos szemlélettel közelít a taneszközökhöz – órákban, tankönyvi fejezetek tanításában gondolkodik egyéni tanulási folyamatok szervezése helyett –, akkor az adaptáció során egy ismeretközpontú pedagógiát valósít meg. Ez pedig szinte kizárja az olvasási képesség fejlesztését.

Közismert, hogy a lemaradó gyerekek gondját sokszor buktatással oldják meg az alsó tagozaton. Ha a „lemaradó” gyerek elmegy az osztályból, a tanítója mentesül a felzárkóztatás intellektuális és érzelmi terhe, illetve felelőssége alól. Programunkban anyanyelv tantárgyból nem szabad buktatni. Így ha a tanító nem fordít kellő gondot a lemaradókra, a nyelvi, irodalmi és kommunikációs osztályokban látszólag szaporodhat az olvasási gondokkal küszködő tanulók száma.

Mindezek indokolhatják, hogy az olvasás tanításának kérdéskörét „kényes”-nek ítéltük a fejezet első mondatában. Úgy gondoljuk, kellő okunk van arra is, hogy a következőkben ne csak bemutassuk olvasástanítási stratégiánkat, hanem – amennyire a pedagógiai program műfaja megengedi – a szemléletformálásra, az esetleges túlzott általánosítások és a félreértések tisztázására is kísérletet tegyünk.

Feladatok a néma és a hangos olvasás méréséhez

A következő mérőlapot úgy állítottuk össze, hogy az év eleji tudásmérés segítése mellett adatokat szolgáltatson a tanár számára a tanulók haladási csoportokra való osztásához, és tükrözze programunk olvasástanítási szemléletét is.

MÉRŐLAP A NÉMA ÉS HANGOS OLVASÁSHOZ

1. Tekintsd át az olvasókönyvedet, és készítsd el a címleírását!
2. Állapítsd meg, hogy a könyv hány részből, a részek hány fejezetből állnak!

A részek címe:	A fejezetek száma:	A részek terjedelme:
_____	_____	_____
_____	_____	_____
_____	_____	_____

3. Mely témákról szól az olvasókönyv? Húzd alá!
 - a) a könyvkiadás magyarországi történetéről
 - b) napjaink kiadói és nyomdai munkájáról
 - c) a hírközlés fejlődéséről
 - d) az európai könyvkiadás történetéről
4. A tartalomjegyzék alapján készítsd el az olvasókönyvben ismertetett nyomtatóeljárások felosztását! (A szövegeket is átnézheted!)

Nyomtatóeljárások

A felosztás
tagjai:

5. Olvasd el az Agyagtáblák című szöveget! Melyik kijelentés fejezi ki legpontosabban a szöveg témáját? Karikázd be a betűjelet!

- a) A szöveg az ókori írás történetét mutatja be.
b) A szöveg egy mezopotámiai felfedezés történetéről szól.
c) A szöveg egy régészeti felfedezést és annak jelentőségét mutatja be.

6. Válaszolj a kérdésekre!

Kinek a könyvtárát fedezték fel? _____

Mikor történt az ásatás? _____

Ki vezette az ásatásokat, és milyen nemzetiségű volt? _____

Milyen idős a legrégebbi, ismert cseréplelet? _____

Hány táblából állt a felfedezett könyvtár? _____

7. Keresd meg a Magyar értelmező kéziszótárban a képírás szót! Írd le, hol találtad meg!

Oldal: _____ Hasáb: _____ Szócikk: _____

8. Írj egy rövid ismertetést az x oldalon lévő ábrához olyan olvasók számára, akik nem ismerik a szöveget!

Utasítások a hangos olvasás méréséhez

1. Olvasd fel hangosan az utolsó bekezdést! Vedd figyelembe, hogy ez a lelet felfedezőjének az érvelő, meggyőző, kissé lelkesült szövege!

Idő		
Olvasástechnika	Betűtévesztés	
	Betűkihagyás	
	Újrakezdés	
	Mást olvasás	
Helyesejtés	msh.	Időtartam
	mgh.	
	Artikuláció	
	Hangkapcsolás	
	Hangsúly	
	Hanglejtés	
	Hangerő	
	Kiemelés	
	Szünet	

2. *Olvasd el hangosan a ... oldalon a ... című szöveget!
Törekedj a gyors tempóra, de arra is, hogy a szöveg jól hallható legyen!*

Idő		
Olvasástechnika	Betűtévesztés	
	Betűkihagyás	
	Újrakezdés	
	Mást olvasás	
Helyesejtés	msh.	Időtartam
	Artikuláció	
	Hangkapcsolás	
	Hangsúly	
	Hanglejtés	
Olvasási zavar		

Hogyan mérjük a néma és a hangos olvasást?

A mérőlap feladataiból is kitűnik, hogy a felmérést célszerű szeptember utolsó hetében elvégezni. A mérőlapot a tanár lehetőleg sokszorosítva adja a gyerekek kezébe. A feladatok elvégzéséhez szükség van az olvasókönyv mellett legalább 4–5 példányban a *Magyar értelmező kéziszótár*ra is. A hangos olvasási teljesítményeket a megbízhatóbb elemzés érdekében célszerű magnóra rögzíteni. Ehhez szükséges annak megszervezése, hogy felvételtkor csak a tanár, az olvasó, illetve az olvasásra felkészülő tanuló tartózkodjon a teremben. A mérés megszervezhető két, egymást követő órán vagy napon.

A méréssel adatokhoz, illetve minősítő kategóriákhoz jut a tanár, melynek alapján eldöntheti, hogy tevékenységenként milyen fejlesztő vagy korrigáló folyamatot tervezzen az egyes tanulók, tanulócsoporthoz számára. A feladatsor méri a könyvismertetést, a lényegkiemelést, az adatkeresést, a szövegelemzést, a jegyzetelést, a szótárhasználatot, a didaktikus szövegek megértését, a felkészülés utáni és a felkészülés nélküli hangos olvasást. Szeretnénk felhívni a figyelmet arra, hogy a feladatok között nem szerepel olyan, mely a témáról tudott és az újonnan szerzett ismeretek összekapcsolását kérné a tanulóktól. Ennek oka nem az, hogy e részképesség kevésbé fontos, mint a többi, hanem csupán az, hogy az ilyen feladatok egységes értékelése elég körülményes volna. A tanár azonban a felkészülés utáni hangos olvasáskor egyénenként tehet fel ilyen típusú kérdéseket. Javasoljuk, hogy az

adatfelvétel során figyelje meg, milyen hozzáértéssel, milyen magabiztossággal kezelik a gyerekek a mérőlapot, a könyvet, a szótárt.

Könyvismeret

E képességet közvetlenül az 1. és 2. feladat méri.

Helyes megoldása:

1. feladat: Heffner Anna: *Könyv a könyvről*
Bp., 1999. Nemzeti Tankönyvkiadó ... o. (vagy p.)
2. feladat: *A könyv története* (4. fejezet)
Könyvkészítés napjainkban (3. fejezet)

A képesség fejlettségét jellemzi még, hogy a feladatmegoldások során a tanulók milyen módon keresik a címleíráshoz szükséges adatokat, hogyan tájékozódnak a könyvben a tartalomjegyzék és a címfokozatok alapján.

Lényegkiemelés

A képességet két témakeresési (a 3. és 6.) feladat méri.

Helyes megoldásuk:

3. feladat: *b, d*
5. feladat: *c*

Adatkeresés

A 7. feladat helyes megoldása: Asúrbanipal király,
1849-ben,
Layard, angol,
ötezer éves,
harmincezer

A feladat megoldása közben érdemes megfigyelni, hogy a gyerekek a szöveg többszöri újraolvasásával vagy pedig nagy szemmozgással, a szöveget áttekintve keresik-e az adatokat.

Szövegelemzés – jegyzetelés

A tanulást segíti a jegyzet készítése. Ehhez a téma megállapítása mellett szükséges a szövegben szereplő felosztások (4. feladat) elemzése, értelmezése is.

A helyes megoldások:

4. feladat: síknyomtatás, mélynyomtatás, ofszetnyomtatás.

A szöveg elemzéséhez kapcsolható a szöveget magyarázó ábrák információinak befogadása is. A 8. feladat így nem szövegalkotási produktumként értékelhető, hanem leszámolható, hogy a tanuló hány olyan kifejezést használ a szövegében, amely az adott ábrára vonatkozik. Ezek a következők lehetnek: agyagtábla, képjegyzet, fapálcával agyagba nyomott jelek. A feladat emellett tájékoztatást ad arról is, hogy milyen a gyerekek tanulási és szövegalkotási képessége. E két képesség megmutatkozik például abban, hogy a tanulók

- hány predikatív szerkezetet használtak szövegükben;
 - hány fontos adatot, szakkifejezést használtak;
 - mondataikat, fontosabb szövszerkezeteiket milyen arányban idézték az eredeti szövegből, illetve hány esetben vállalkoztak az eredeti nyelvi egységek átalakítására, esetleg magyarázó kifejtésére.
- Ezek a jellemzők fontosak lehetnek a tanár számára, de nem szükséges őket értékelési tényezőkként kezelni.

Szótárhasználat

Szótárhasználatot egyetlen feladat, a 8. kér a tanulóktól. A számadatok helyességének ellenőrzése mellett célszerű azt is megfigyelni, hogy mennyi időt vesz igénybe a szócikk megtalálása.

Didaktikus szövegek megértése

A mérőlap minden feladata didaktikus, azaz tanulási, ellenőrzési céllal készült szöveg. Az alkalma-zott utasításokat, válaszadási módokat a tanulók ismerik, így várható, hogy egyedül képesek megoldani minden feladatot.

A didaktikus szöveg meg nem értésére utal a válaszadás minden formai hibája (pl. a tanuló nem jó helyre írja a választ). Érdemes feljegyezni a feladat megoldására vonatkozó, valódi tudáshiányt tükröző tanulói kérdések számát is.

A néma olvasás értékeléséhez az alábbi táblázatot lehet használni.

Nevek	
Könyvismeret	1. feladat helyes adatonként <i>1-1 p.</i>
	2. feladat <i>2 p.</i>

	a tájékozódás <i>magabiztos – megfelelő – lassú</i>
Lényegkiemelés	3. feladat <i>2 p.</i>
	5. feladat <i>1 p.</i>
Adatkeresés	6. feladat <i>6 p.</i>

	a szöveget a tanuló <i>újraolvassa – átolvassa</i>
Szövegelemzés-jegyzetelés	4. feladat <i>3 p.</i>
	8. feladat <i>2 p.</i>
Szótárhasználat	7. feladat <i>3 p.</i>

	a szócikk keresése <i>gyors – megfelelő – nagyon lassú</i>
Didaktikus szövegek megértése	formai hibák száma ...
	kérdések száma ...

A pontszámok tevékenységenként összevonhatók. A minősítő kategóriák lejegyzésére természetesen csak a szembeszökő esetekben képes a tanár a mérőlap felvétele közben. Javasoljuk azonban, hogy további, hasonló feladathelyzetekben minden tanulónál figyeljék meg az olvasási feladatok vég-rehajtási módját.

A felkészülés utáni hangos olvasás (felolvasás) mérésekor hibákat számolunk az alábbi táblázat szerint:

Nevek					
Olvasástechnikai hibák	Betűtévesztés				
	Betűkihagyás				
	Újrakezdés				

	Mást olvasás				
Helyesejtési hibák	Időtartam	mgh.			
		msh.			
	Artikuláció				
	Hangkapcsolás				
	Hangsúly				
	Hanglejtés				
Előadás	Kiemelés				
	Szünet				
	Hangsúly				
Idő (mp)					

Úgy gondoljuk, hogy a hibatípusok jelentése közismert. Kiemeljük azonban, hogy egy hibát csak egyszer szabad számolni (pl. egy betű kihagyása látszatra mást olvasást eredményezhet); a hangsúly-hibát a szóhangsúly, a hanglejtést a mondathanglejtés szintjén célszerű figyelembe venni. (A javasol-takat kiegészítve a tanár természetesen számolhatja a mondat- és a szöveghangsúly hibáit is, illetve feljegyezheti, ha a tanuló az egyes szavakat is rossz hanglejtéssel olvassa.)

Az előadás ismérvei esetében elégséges minősítő kategóriákkal lejegyezni, hogy a tanuló képes volt-e az idézett szövegrész kiemelésére, a hosszabb és rövidebb szünetek megtartására, a mondat- és szöveghangsúlyok érzékeltetésére, csak törekedett-e minderre, illetve nem tudta figyelembe venni ezeket. Érdemes feljegyezni azt is, hogy a tanuló helyesen választotta-e meg az olvasás hangerejét.

A felkészülés nélküli hangos olvasás méréséhez az olvasókönyv rövid szövegeit ajánljuk. Az olvasástechnikai és helyesejtési elemzés szempontjai ugyanazok, mint a felolvasás esetében. Mellettük a tanár feljegyezheti az olvasási zavarokkal kapcsolatos jelenségeket: a könyvoldalon való tájékozódás problémáit, a sorkihagyást vagy sortévesztést, a betűismeret hiányát, a szótagoló olvasás jeleit, a beszédhibákat.

A bemutatott mérőlap és annak feldolgozási módja csupán felmérés. Adatai nem alkalmasak például osztályok teljesítményének összehasonlítására. Arra való, hogy a tanár lehetőleg minél több vonatkozásban ismerje meg tanulóinak olvasási képességét, szokásait. Ebből következik, hogy a tanév során több, hasonló szerkezetű mérés is végezhető.

Javasoljuk, hogy a mérési adatok és az alsó tagozatos csoportbeosztás figyelembevételével két haladási csoportba sorolják be a tanulókat. Igaz, az alsó tagozaton jellemzően 3 csoportból állt egy-egy osztály. Igaz az is, hogy az olvasási teljesítmények, illetve olyan személyiségvonások mint a figyelem, az önállóság alapján több csoport kialakítása is lehetséges volna. Úgy gondoljuk azonban, hogy a jól szervezett és irányított differenciált osztálymunka az 5. osztályban inkább 2 csoport esetén valósítható meg. A gyorsan, önállóan és eredményesen olvasók kerülhetnek az egyik csoportba. A tanév során ők önálló órai és szorgalmi típusú feladatokkal egyaránt terhelhetők. Esetükben a tanár a kellő terhelés mellett az igényesség kialakítására törekedhet. A gyorsan haladó tanulók ugyanis – különösen a kamaszokban – gyakran „elfeledkezhetnek” arról, hogy a pontos olvasásra, a tiszta artikulációra vagy jól áttekinthető vázlat írására törekedjenek. Előfordulhat természetesen az is, hogy egy jó olvasási teljesítményű tanuló olvasása hibás valamely értékelési tényező szerint (pl. rögzült egy hanglejtési hibája). Ilyen esetben az egyéni korrekciót kell megszervezni.

Egy másik haladási csoportba vonhatók a megbízható, de lassan olvasó, nem kellően érdeklődő és tájékozott, általában lassú tanulók, illetve a jól olvasó, érdeklődő, de változó figyelmű és teljesítményű gyerekek. Ők azok, akikre sokszor oda kell figyelni az órán. Emellett a fejlesztő tanár az előbbi

típushoz motiváló, segítő magatartással, az utóbbihoz teljesítménymotivációval, ellenőrzéssel közeledhet eredményesen.

Nehezen vonhatók egy haladási csoportba az olvasás tanulásában lemaradó gyerekek. Ha csak egy-két nehezen olvasó van az osztályban, ez indokolatlan is volna. Az 5. osztályban az olvasási nehézségek felszámolása mindenképpen egyéni bánásmódot igényel, mint ahogyan a lemaradás oka is egyénenként nagyon különböző lehet. Ez megint amellet szól, hogy a lemaradók a lassan olvasókkal egy csoportban tanuljanak, és csak a felzárkóztató feladatok végzésekor különüljenek el az óra egy-egy részletében. Kérjük azt is, hogy ne ültessék őket külön a többiektől.

Javasoljuk, hogy a rosszul olvasó gyerekek esetében a tanár további feladatok révén igyekezzen feltárni, hogy mely feltételi képességek hiánya okozza az olvasási zavart, azaz a tanuló miért maradt le az olvasás elsajátításában. A felzárkóztatás csak akkor lehet eredményes, ha a tanár és a gyerekek erről a pontról indulnak el fejlesztő tréningek segítségével. Meg kell jegyeznünk azt is, hogy az olvasás tanításához a felső tagozaton fokozottan szükséges a tanár és a tanuló kölcsönös elfogadó viszonya, illetve az osztály nem elutasító magatartása is.

Az olvasástanítás tananyaga az alsó tagozatban

Az olvasástanítási tananyag kiválasztásakor a következő célok határozták meg munkánkat:

1. *Törekedtünk arra, hogy minden tanuló az iskolába lépéskor megfigyelhető fejlettségi szintje és saját tanulási tempója szerint sajátíthassa el az olvasás képességét.*

E törekvés jegyében két, hagyományosan kialakult olvasástanítási eljárást alkalmazunk az 1. osztályban. A globális olvasástanítási mód tapasztalataink szerint az olvasás iránt még kevésbé érdeklődő, fejletlen feltételi képességekkel (pl. analízáló képesség) rendelkező gyerekek esetében kedvező. Segítségével a tanulók már az olvasástanulás korai időszakában olvashatnak morféákat (szavakat, illetve toldalékokat), szószerkezeteket, mondatokat, szövegeket. Így megismerik a nyelvhasználati szinteket, ami programunkban a helyesejtés és a nyelvtanítás szempontjából is hasznos. A szintetikus eljárás a betűket részben már ismerő, gyorsan tanuló gyerekek számára előnyös, és biztos olvasási tudást eredményez. A két eljárás együttes alkalmazása mindkét módszer előnyeit kihasználó, egyéni tanulási folyamatok szervezésére ad lehetőséget a tanítónak.

Az egyéni tanulási tempó figyelembevétele érdekében a nyelvhasználati szintek (szó, szószerkezet, mondat, szöveg) szerint elkülönítjük az olvasandók terjedelmét. Így taneszközeinkben még a 2. félév során is szerepelnek az olvasás gyakorlására szánt szószerkezetek, mondatok, rövidebb és hosszabb terjedelmű szövegek. A szövegek esetében megfigyeltetjük az alfejezetek, szakaszok számát. A gyakorlás érdekében rövid terjedelmű szövegműfajok (vicc, hír, képaláírás, táblázat, könyvismertetés) olvasását is tervezzük.

2. *Az olvasási képességrendszer elemei közül azok kialakítását választjuk főfolyamatokként, amelyek a felnőtt ember életében is önálló képességekként működnek.*

Ennek alapján különítjük el egymástól a felkészülés utáni hangos olvasást (a felolvasást), a felkészülés nélküli hangos olvasást, illetve a néma olvasást. Az elkülönítés alapja a kommunikációs szerep is lehet. Eszerint a felolvasó interpretálja a szöveget, a felkészülés nélkül olvasó egy váratlan helyzetben helyettesíti az őt felszólító személyt, a némán olvasó pedig információt gyűjt maga számára tájékozási vagy tanulási céllal. A néma olvasást programunkban gyorsolvasási képességrendszerként értelmezzük.

A három olvasási mód elkülönítése mellett tervezzük a különböző műfajú szövegek olvasását. Így az ismeretterjesztő (elbeszélő és leíró), a publicisztikai szövegeket (hír, riport, interjú, recenzió, kritika), a könyvekhez és a folyóiratokhoz kapcsolódó szövegeket (előszó, utószó, tartalomjegyzék, verző, kolofon, levelezési és rejtvényrovat, műsorismertetés), a tankönyvekben és munkafüzetekben

található (didaktikus), valamint a különféle mindennapi szövegeket (címkék, jegyek, műsorfüzetek, tájékoztató és figyelmeztető feliratok).

3. *Az olvasás tanulása során a tanulók ismerjék meg az olvasással kapcsolatba hozható kultúrahordozók rendszerét és igénybevételek módját.*

E tevékenységek tanulását az önműveléshez soroljuk. A gyerekek megismerik a könyv- és a könyvtárhasználat alapjait (kézikönyvek, a katalógusok kezelésének módja), a sajtó olvasása révén a tömegkommunikációs eszközök használatát, a művelődési intézményeket lakóhelyükön és az országban, illetve azt, hogy miként vehetik igénybe a kulturális szolgáltatásokat. Az önművelés tanulása során a gyerekek önművelési naplót vezetnek, és gyakorolják az önművelési tervek készítését is.

4. *Az olvasás tanulása során minél több képesség gyakorlására nyíljék lehetőség.*

E törekvést szolgálják – az 1. pontban említettek mellett – a következő tantervi kapcsolatokat. A szóbeli szövegalkotás és a fogalmazás tanulása során a gyerekek olyan szövegműfajok alkotását gyakorolják, amelyeket az olvasás révén már megismertek (hír, hirdetés, riport, interjú, könyvismertetés, leíró és elbeszélő ismeretterjesztő szöveg). Az irodalom tanításának része a recenziók, kritikák, életrajzok, interjúk olvasása. A felolvasás és a felkészülés nélküli hangos olvasás akusztikus oldalát a helyesejtés gyakorlatrendszeré alapozza meg. A szövegek elemzése során a tanulók aktualizálják nyelvészeti ismereteiket: megnevezik a szót, a szó szerkezeteket, a mondatot, a szakaszt, a szöveget; a keresett adatot mondatrészként is megnevezik, a jegyzetelés során nyelvtani műveleteket (átalakítást, szűkítést, esetleg helyettesítést) végeznek. A nyelvtanítással való kapcsolatok elsősorban a taneszközök utasításaiban jelennek meg.

5. *Az olvasás gyakorlására szolgáló szövegek révén fejlesztjük a gyerekek világlképét is.*

A világlkép formálása jegyében 1. osztálytól igyekszünk beavatni tanulóinkat a társadalmi környezet, a termelés, a kultúra, a néprajz, a technikatörténet, a biológia, illetve az etológia világába. A sajtó olvastatása révén a gyerekeket állandó tájékozódásra készítjük. A 3–4. osztályban kísérletet teszünk a történelmi tér- és időszemlélet fejlesztésére életmód- és művelődéstörténeti szövegek olvastatásával.

A kiválasztott művelődési anyag taxonómikus elrendezésben szerepel a tantervi anyagban. Most az 1–4. osztályos tananyag szerkezetét egy vázlat segítségével mutatjuk be:

A tevékenység neve:	A tanítás ideje
AZ OLVASÁS MEGTANULÁSA – globális olvasástanulási móddal – szintetikus olvasástanulási móddal	1. félév
AZ OLVASÁS TEMPÓJÁNAK ÉS PONTOSSÁGÁNAK FOKOZÁSA – a gyors szemmozgás fejlesztése – a jelfelismerés gyakorlása – a jelentés felismerésének gyakorlása	1–4. osztály
AZ OLVASÁSTECHNIKAI HIBÁK MEGELŐZÉSE ÉS KORRIGÁLÁSA – a betűtévesztés megelőzése – a betűkihagyás megelőzése – az újrakezdés megelőzése – a más olvasás megelőzése	1–2. osztály

AZ OLVASÁS GYAKORLÁSA SZÖVEGEKEN

– a felkészülés utáni hangos olvasás gyakorlása	1–2. osztály
– a felolvasás gyakorlása	3–4. osztály
– a felkészülés nélküli hangos olvasás gyakorlása	3–4. osztály
– a néma olvasással történő szövegfeldolgozás	
– (gyorsolvasás) tanítása	3–4. osztály
– különböző témájú és műfajú szövegek néma olvasása	
– mindennapi, köznyelvi szövegek	1. osztály
– ismeretterjesztő szövegek	1–4. osztály
– publicisztikai szövegek	1–4. osztály
– didaktikus szövegek	1–4. osztály

AZ ÖNMŰVELÉS TANÍTÁSA

– elemi könyvismeret tanulása	1. osztály
– könyv- és könyvtárhasználat	2–4. osztály
– az iskolán kívüli önművelés gyakorlása	1–4. osztály
– önművelési programok készítése	3–4. osztály

Mi jellemzi az olvasás tanítását az alsó tagozatban?

Az alsó tagozatos olvasástanítás gyakorlatából kiemeljük a képességek tréningyszerű fejlesztését és alkalmazását, az újonnan belépő tevékenységek megtanítását és gyakorlását, továbbá az ismeretek tanításának szerepét, illetve módját.

A tantervben szereplő minden egyes tevékenység egy-egy tanulási folyamatnak felel meg; ezek eredménye a működképesség. A tanítás során (és a tantervben is) elkülönítjük a képességek tréningyszerű fejlesztését azoktól a feladathelyzetektől, amelyekben a gyerekek már több részképességüket is működtetik a feladat megoldása érdekében. Tréninggyakorlatokat tartalmaznak a tantervben a következő tevékenységosztályok: *az olvasás tempójának és pontosságának fokozása* (ezek a gyorsolvasási tréningek) és *az olvasástechnikai hibák megelőzése és korrigálása*. A hangos olvasás tréningrendszeréhez sorolhatók még a *beszédművelés – fogalmazás* tantervi blokkban szereplő *helyesejtési gyakorlatok* is.

A tréninggyakorlatok végzése és a képességek alkalmazása két párhuzamosan futó, úgynevezett kiegészítő tanulási folyamat. A gyakorlás szerepe az, hogy a gyerekek szabályozott körülmények között törekedjenek egy tevékenység (képesség) minél gyorsabb ütemű, ugyanakkor minél pontosabb elvégzésére. A tréninggyakorlatokat minden tanulócsoporttal elvégeztetjük. A lassan haladókkal a feladatvégzés előtt külön gyakoroltatjuk a tevékenység feltételi képességeit (a betűtívesztést korrigáló gyakorlatok előtt pl. a betűfelismerést). A gyakorlatok koncentrált figyelmet igényelnek, ezért a gyakoriságuk szabályozása mellett 5–10 percben maximáljuk az időtartamukat is (ezek a szabályok a tanulásirányítás normái között szerepelnek).

A képességek alkalmazásakor arra törekszünk, hogy a tanulók valóságos élethelyzetekben, illetve azokhoz hasonló feladathelyzetekben egyszerre minél több képességüket mozgósítsák. E törekvés jegyében készültek feladatgyűjteményeink és nyomtatott taneszközeink. Az olvasókönyvekben például a szövegek forrásának feltüntetése révén a tanulónak lehetőségük nyílik arra, hogy a könyvtárhasználat során a szövegek eredetijét is megkeressék. A könyvtárhasználat tanítása elsősorban a könyvtárban folyik. Szorgalmazzuk, hogy a gyerekek hozzanak újságokat és könyveket az órára, mutassák be azokat társaiknak, és így is gyakorolják az olvasást. Ez a tanítási mód elsősorban a

gyorsan haladók körében hoz eredményeket, a lemaradók számára inkább a motiváló hatása fontos. Alkalmazásakor a tanítónak ügyelnie kell arra, hogy a feladatmegoldás során a gyerekek valamennyi ismert normarendszerhez igazodjanak, minden szakkifejezést pontosan használjanak.

Az egyes tevékenységek, feladattípusok tanítását legtöbbször két szakaszra osztjuk: a megtanítás és a gyakorlás szakaszára. A megtanítás során arra törekszünk, hogy biztosítsuk a feladat elvégzésének valamennyi feltételét. A tanító részletesen bemutatja a feladathelyzetet, a megoldás és a válaszadás módját. Ennek révén a tanulók sok szakkifejezést megismernek. A gyorsan haladó tanulók számára biztosítjuk az önálló tanulás lehetőségét is. A globális és a szintetikus olvasástanítás során például a tankönyvek szerkezete, illetve a betűmodellek használata ad erre lehetőséget. A lemaradó gyerekeket a tanítási algoritmusok többszöri megismétlésével segítjük.

A tanítás második szakaszában változatos feladathelyzetekben gyakoroltatjuk a tanult tevékenységeket. Ennek jegyében szorgalmazzuk, hogy a gyerekek az iskola mindennapi életében, más tantárgyak tanulása során, továbbá lakóhelyük intézményes környezetében is működtessék a már elsajátított képességeket.

A nagyszámú, gyakorlásra szánt szöveg elolvasásával a tanulók óhatatlanul sokféle információhoz jutnak. Mi olyan szövegeket adunk a gyerekek kezébe, amelyek az érdeklődési körüknek megfelelnek, azt bővítik, a felső tagozatos szaktárgyak tanulását elősegítik, illetve az általános műveltség körébe tartoznak. A szövegeket és az ismeretek jelentős részét nem kell bevésniük a gyerekeknek, de tanítjuk az ismeretkörök, ismeretrendszerek kezelésének módját. Így került tantervünkbe az Egyetemes Tizedes Osztályozás főosztályainak megtanulása, illetve két logikai művelet (a *meghatározás* és a *fel-osztás*) megismerése. A tartós memória fejlesztése érdekében tanév közben sok ismeret megtanulását kérjük, de a követelményrendszerben viszonylag kevés jelenik meg közülük.

Az ismeretek tanítása során törekszünk a gyerekek kritikai érzékének fejlesztésére, illetve a kutatás, az emberi megismerés lezáratlanságának bemutatására is. Az egyes szövegek adatait, kijelentéseit a szerző véleményeként, igazolható vagy cáfolható állásfoglalásaként értelmezzük. Néhány esetben ellentétes véleményeket is bemutatunk ugyanarról a témáról.

Az ismerettanulás elsősorban a gyorsan haladók körében gyakori. Ők az olvasókönyvek mellett szívesen tanulnak más könyvekből, folyóiratokból is. A lemaradók esetében a szövegek olvasása során inkább az érdeklődés, illetve a kötelező tájékozottság kialakítására törekszünk. Csak ehhez a minimális tájékozottsághoz tartozó ismeretek szerepelnek a tanterv követelményrendszerében.

Mit jelent az olvasás tanítása az 5. osztályban?

Olvasástanításunk célja a felső tagozatban az, hogy a gyerekek más nyelvi tevékenységek és más tantárgyak tanulása során hasznosítsák megszerzett olvasási-önművelési képességeiket. Emellett célunk, hogy a könyv- és a sajtókészítés történetének, folyamatának megismerése közben fejlődjön a felkészülés nélküli hangos olvasás és a gyorsolvasás technikája szerinti néma olvasás képessége. Ez azt jelenti, hogy az 5. osztályban a hangos és a néma olvasás tanítása kiegészítő folyamata minden nyelvi tevékenység tanításának: a feladatadást és az ellenőrzést úgy szervezzük meg, hogy közben az olvasási képesség is fejlődjön. A könyv- és a sajtókészítés megismerése során a hangos és a néma olvasást tekintjük fő folyamatnak.

Az alsó tagozatos tananyag számos tevékenysége hiányzik az 5. osztályos tantervből. Tréning-gyakorlatokat például az osztály egészének körében már nem végzünk, így indokolatlan lett volna eze-ket a tananyag szintjén is szerepeltetni. A felolvasás tanítása 5. osztálytól a helyesejtés keretében folyik. A különböző témájú ismeretterjesztő és publicisztikai szövegek olvasását a szaktárgyak tanu-lása során gyakorolhatják a gyerekek. A könyvtár és a művelődési intézmények

használatával kapcsolatos ismeretek és képességek a felső tagozatban csak a gyakorlás szintjén jelennek meg.

A megszerzett ismeretek fenntartásának, gyakorlásának érdekében összegyűjtöttük azokat a szakkifejezéseket, amelyeket a gyerekek az alsó tagozatban megtanultak.

A katalógushasználat szakkifejezései:

alosztály	osztály
betűrendes katalógus	rendszer
cím szerinti betűrendes katalógus	sorozat
	sorozatkatalógus
az Egyetemcske Tizedes	szakjelzet (szakszám)
Osztályozás fősztályai	szakkatalógus
katalógus (cédula)	szerzői betűrendes katalógus

A szótár- és lexikonhasználat szakkifejezései

általános lexikon	szakszótár
betűrend	szóalak
címszó	szócikk
élőfej	szómagyarázat
hasáb	szómutató
lexikon	szótár
jelentés	tárgymutató
névmutató	utalás
szaklexikon	

A rádió- és televízióhasználat szakkifejezései

ajánló műsor	műsorkritika
díszlet	
dokumentum műsor	rendező
élő adás	riport
helyszíni közvetítés	riporter
hír	stáblista
interjú	stúdiófelvétel
ismeretterjesztő műsor	szerkesztett műsor
jelmez	szerkesztő
„konzerv”-műsor	tudósítás
megírt műsor	vetélkedő műsor
műsorelőzetes	

A közművelődés szakkifejezései

arborétum	műsor
bábszínház	művelődési intézmény
díszlet	művelődési program
díszlettervező	pantomimszínház
jelmez	paróka
jelmeztervező	parkerdő

katalógus	rendező
kiállítás	színdarab
kiállítóterem	színház
kritika	színházi előadás
maszk	tárlat
megnyitó beszéd	útikalauz
múzeum	
műalkotás	

Az ismeretek gondozása, használata érdekében javasoljuk, hogy a gyerekek a felső tagozaton is őrizték meg és használják a 4. osztályos *Önművelés munkafüzetüket*.

A felkészülés nélküli hangos olvasás gyakoroltatása

Az ismeretlen szöveg első látásra történő, úgynevezett „blattoló” olvasása nem ismeretlen tevékenység a felső tagozaton. A gond inkább az, hogy a tanárok többsége a hangos olvasást eszközként és nem fejlesztendő tevékenységként értelmezi. Így az óra menetének felgyorsítása érdekében inkább a jól olvasó tanulóktól igényli sok rövid szöveg (utasítások, tárgyinformációk, feladatmegoldások, tankönyvi szövegrészek, képaláírások) olvasását. Ha emellé az esetleges hibák korrekciója is társul, akkor a tevékenység fejlesztő lehet. Sajnos a gyakorlatban a lemaradó tanulók inkább hosszabb szövegeket olvasnak külön, a gyakorlás érdekében, és közben csak az olvasástechnikai oldalra (hibaszám és tempó) kell ügyelniük. Ennek fejlesztő hatása kisebb a monotonitás, illetve a kiejtési szempont háttérbe szorulása miatt.

Programunkban a felkészülés nélküli hangos olvasás gyakorlásához felhasználható valamennyi nyomtatott taneszköz és a tanulók által gyűjtött könyvek, folyóiratok szövege egyaránt. A tantervben szerepel még négy olyan szövegtípus (kézírás, nyomdahibás szöveg, távirat, plakát), amely alkalmanként szintén felhasználható.

Az olvasandó szöveg (szövegrész) megkeresése során a tanulók a következő szakkifejezéseket használják (tematikai rendbe sorolva).

oldal	cím	feladat
hasáb	alcím (fejezetcím)	utasítás
szakasz	címfokozat	tárgyinformáció
mondat	képaláírás	válasz
tagmondat	ábraaláírás	rovat
szószerkezet	táblázat	rovatvezető
szó	lábjegyzet	szerkesztő
szóoszlop	hivatkozás	tartalomjegyzék
cikk	interjú	terjesztő
folyóirat	kiadó	tárgymutató
főszerkesztő	közlemény	tudósító
fűlészöveg	laptulajdonos	
hír	névmutató	
hirdetés	nyomda	
impresszum	riport	

A korrekció szókészlete

betűkihagyás	hangerő
betűtévesztés	hangsúly
mást olvasás	hanglejtés
újrakezdés	szünettartás
	artikuláció

A tanítás feltétele

A gyerekek tudjanak ismert és némán olvasott (megértett) szöveget a helyesejtési és az olvasástechnikai szempontokra is ügyelve középhangerővel felolvasni.

E feltétel azért fontos programunkban, mert hangsúlyozza, hogy az olvasás akusztikus oldala nem választható el a szövegben szereplő információk megértésétől. Az alsó tagozaton ezért is tanítottuk először a felkészülés utáni hangos olvasást. A másik szempontunk az, hogy a túl sok hibázás, illetve az állandó korrekció rontja a képességfejlesztés hatékonyságát. Ezért az 5. osztályban is érvényesnek tartjuk, hogy a tanulók olyan szövegeken gyakorolják a felkészülés nélküli hangos olvasást, melyeket felkészülés után már jól el tudnak olvasni.

Az egyes tanulótípusok és a velük való bánásmód

ê A gyorsan haladó tanulókkal inkább a hosszabb szövegrészek (8–10 mondat felett) olvasását célszerű gyakoroltatni szószerkezetek, mondatok (pl. tankönyvi feladatok, utasítások) helyett. Az 5. osztályban készítheti őket a tanár arra is, hogy a felkészülés nélküli hangos olvasáskor is törekedjenek a szakaszhangsúlyok, a rövid és hosszú beszédzünet megtartására, illetve a süllyesztésre, a kiemelésre, a hangerőváltásra.

ê Az órán a lassan haladó gyerekek olvassanak legtöbbször, és elsősorban 4–5 mondatos, rövid szövegeket. Esetükben különösen ügyeljen a tanár a helyesejtési és az olvasástechnikai szempontok együttes érvényesítésére.

ê A lemaradó gyerekekkel kapcsolatban már javasoltuk, hogy a tanár tárja fel, melyikük hol állt le az olvasástanulási folyamatában. Ez azt jelenti, hogy a felzárkóztatáshoz felhasználhatók az alsó tagozatos tréninggyakorlatokhoz kifejlesztett feladatgyűjtemények és transzparencsorozatok (*Olvasástanulás 1–4.* és *Helyesejtés 1–3. osztály*). A hangos olvasás előtt a tanár végeztesen 4–5 percig olvasástanulási tréningeket. A gyakorlás olyan nyelvi szinten (akár szavakon vagy szószerkezeteken) kezdhető el, amelyen ezek a gyerekek is biztonságosan tudnak olvasni. Javasoljuk, hogy a lemaradók is vegyenek részt alkalmanként tankönyvön kívüli szövegek hangos olvasásában.

Külön kell szólnunk az időt és a szótagszámot mérő, nagyon elterjedt gyakorlási módról. Elismerjük ennek tréningyszerű hatását, de alkalmazását csak akkor javasoljuk, ha a tanár ügyelni tud a helyesejtési normák megtartására is. A szótagszámnál megbízhatóbb adatnak tartjuk a betűszámot, és nem tartjuk helyesnek egyetlen gyakorlási mód kizárólagos alkalmazását sem.

A tanulásirányítás normái

- j Minden tanuló olyan szövegen gyakorolja az olvasást, hogy 4–5-nél többször ne hibázzon!
- j Minden tanulócsoporthoz egyéni tréninggyakorlatok tervezésével kezdje a tanár a tipikus olvasási hibák korrekcióját!
- j A tempó fokozását célzó gyakorlatok egy órán ne tartsanak 10–15 percnél tovább!
- j A lemaradók minden anyanyelvi órán gyakorolják a hangos olvasást!

- j A tanár állandóan ügyeljen a helyesejtési és az olvasástechnikai normák megtartására!
- j Gyakorlás előtt a tanár hívja fel a tanulók figyelmét azokra a helyesejtési és olvasástechnikai hibalehetőségekre, amelyek korrekciója érdekében a gyakorlást szervezte!
- j A lemaradó gyerekek körében alkalmanként felkészülés utáni hangos olvasás is végezhető.

Mit jelent a néma olvasás tanítása programunkban?

A néma olvasás és a gyorsolvasás szakkifejezéseket nagyjából azonos tartalommal és egyenrangúan használjuk az alsó tagozatos programban. Amikor az olvasás képességrendszerét kommunikációs szempontból végiggondoltuk, az olvasás és a felkészülés nélküli hangos olvasás mellett a néma olvasást olyan kommunikációs helyzetként értelmeztük, amelyben az olvasó önmaga számára olvas. Ilyenkor:

- az író és az olvasó között kapcsolat van a nyomtatott szöveg révén, bár egymástól időben és térben távol vannak;
- a befogadónak jól kell ismernie az alkalmazott kódot (az írott nyelvet a betűtől a könyvig), de a csatorna (a nyomtatás) tulajdonságait is;
- az író a környezetről (a „világról”) fogalmazza meg a közleményt sajátos célokkal úgy, hogy a feltételezett olvasóit is figyelembe veszi;
- az olvasó a környezet megismerése érdekében olvas, de felismerheti az író szándékait, megismerheti szövege tükrében magát az író is;
- az olvasó egy időben több írás közül is választhat.

E megfontolások mellett a néma olvasónak olyan beállítódás-, szokás- és képességegyüttest kell birtokolnia, amelyet a gyorsolvasást kidolgozó szakemberek a jó gyorsolvasókról írtak le. A *gyorsolvasás* terminus kizárólagos használatát azonban több ok miatt sem tudtuk vállalni. Az egyik az volt, hogy a gyorsolvasás csak a hetvenes években – programunk kidolgozásának idején – jelent meg hazánkban, és kezdetben sok előítéletet, ellenérzést váltott ki. A másik ok, hogy egy, az alsó tagozatosok számára készülő olvasástanítási program természetesen nem vállalhatja, hogy gyorsolvasókat nevel. Legfeljebb annyit tehet, hogy megalapozza a gyorsolvasóvá válást. Különösen igaz ez, ha figyelembe vesszük a gyorsolvasásnak a magatartást, a személyiség egészét érintő vonatkozásait. Nevezetesen, hogy a gyorsolvasó jellemzői között inkább a felnőtt én személyiségvonásai szerepelnek, mint a gyermeki éné. Visszatérve a terminushasználatra: indokoltnak tartjuk, hogy használata során újra meg újra megfogalmazzuk, milyen vonatkozásban, milyen értelemben használjuk.

Azért döntöttünk a gyorsolvasás alsó tagozatos tanítása mellett, mert úgy láttuk, hogy az olvasás tanulásának egy új, még nem leírt szakaszaként értelmezhető. A hagyományos olvasástanítási gondolkodás nagyjából akörül forgott, hogy a gyermekek sajátítsák el az olvasáshoz szükséges jelkészletet (ismerjék meg a betűket), tanulják meg e jelek összekapcsolásának módját (betűösszevonás), és legyenek képesek egy-egy szót (később mondatot) elolvasni, azaz a szóalakhoz jelentést társítani. Az olvasástanítás azután e ponton félbemaradt. Nem vizsgálta, hogy miként lesz ebből a szó szintű olvasásból a felnőtt emberre jellemző olvasás. Olyan, amely képessé tesz gondolategységek egyetlen rápillantás alapján való befogadására, illetve arra, hogy az olvasó pl. egy napilap „átfutása”, átlapozása után döntsön arról, melyik hír fontos a számára, melyiket olvassa el részletesen. Az iskola mindezt az olvasás gyakorlására (azaz a képesség viszonylag ugyanazon az állandó szinten való működtetésére), illetve egy látens tanulási folyamatra bízta. Tehát az olvasást eszközként kezelte viszonylag korán, 8–10 éves korban. Sokat olvastatta ugyan a gyerekeket, de

inkább megtanítani akarta őket valamely ismeretkörre a könyvek, munkatankönyvek, munkafüzetek segítségével. Ellenőrizte is a tanulókat, de elsősorban hangos olvastatással, illetve az olvasottak írásos vagy szóbeli visszakerdezésével. Kimaradt viszont az az elem, hogy a gyermek – mint fejlesztendő, de szuverenitással is rendelkező személyiség – hogyan olvas önmaga számára, hogyan tud kapcsolatba lépni a könyv szerzőjével. Ebben a helyzetben a pedagógus sokszor csak önmaga meghosszabbításának, megsokszorozójának tekintette a tankönyvet, és olvastatta, de nem hagyta olvasni a gyerekeket. Közben az olvasás képessége lényegében nem fejlődött, csak a tempója gyorsult.

Ezért van az, hogy a nagyobb gyerekek és a felnőttek jelentős része is (csak a tempóra ügyelve) szavanként olvassa el a mondatot, és a szöveg is úgy jelenik meg számukra, mint mondatok sora. Így alakulnak ki és rögzülnek a rossz olvasói szokások – például a regresszió. Ez azt jelenti, hogy az olvasó szeme mindig visszaugrik a már elolvasott szóra, mondatra, és ennek révén a szöveget voltaképpen többször is elolvassa.

Mi úgy gondoltuk, hogy a gyorsolvasás gyakorlatrendszerének és szemléletének korai alkalmazása nemcsak tudatossá teszi a néma olvasás tanulásának folyamatát, hanem alkalmazása révén a rossz olvasói szokások kialakulása és rögzülése is megakadályozható. Itt azonban el kell mondanunk, hogy a fentiekkel elsősorban nem bírálni akartuk a hagyományos iskolai gyakorlatot. Inkább azt szeretnénk volna érzékletesen bemutatni, hogy programunkban a gyorsolvasás a néma olvasás tanulási folyamatának egy új szakasza, amelynek részei a következők:

- új olvasástechnika tanulása, mely a szó szintjénél magasabb szintű, gondolategységenkénti néma olvasást tesz lehetővé;
- új szokás- és képességegyüttes elsajátítása, amely a legkülönbözőbb írott szövegek hatékony használatát biztosítja;
- új beállítódás- és magatartásmód kialakulása, amelynek alapja az olvasó ember személyiségének szuverenitása, nyitottsága és érdeklődése.

Annak, hogy ez többé-kevésbé hiányzik az iskola gyakorlatából, nemcsak az olvasástanítás pedagógiája az oka. Gondolhatunk arra, hogy maga a néma olvasás is új jelenség. Csak a X. században váltotta fel a hangos olvasást az európai kultúrában. A tanulás is évszázadokon át az élő beszéd vagy az írott szöveg utánmondásával, illetve bevésésével történt. A XX. századi individu-álpedagógiai törekvések céljainak praktikus médiumként felelt meg a programozott tankönyv, a munkatankönyv. A munkatankönyvek használata pedig valóban igényli a fejlett olvasási képességet. A gyorsolvasást ugyanakkor nem valamiféle kommunikációelméleti vagy pedagógiai megfontolás, hanem a hatékony és pontos, dinamikus olvasás valódi szükséglete hozta létre.

A hatékonyság azonban nem szükségképpen technokratikus, hanem humanizált is lehet. Téves az a szemlélet, amely félti az irodalmat a gyorsolvasástól. Az egyénen múlik, mikor, melyik képességét működteti. Irodalmi művet csak a felületes ember olvas felületesen, akár tud gyorsolvasni, akár nem. Más oldalról viszont az igazi irodalombarátok is „gyorsolvasnak”, amikor kritikai szemlélettel olvasnak, és a tartalomjegyzék alapján tájékozódnak egy új antológia vagy egy új folyóirat várható jelentőségéről. Az irodalom olvasásával azonban itt tovább nem foglalkozunk. Nézzük inkább részletesen, mit tanítottunk az alsó tagozaton a gyorsolvasás gyakorlatrendszeréből.

A gyorsolvasás *tréningyszerű* gyakorlatai közül néhányat már az 1. osztályban megtanítottunk. Ez látszólag ellentmond annak, hogy a gyorsolvasás egy későbbi, új szakasz az olvasás tanulásában. Első osztályban azonban csak néhány gyakorlattípus végrehajtási módjának a megtanításáról van szó az összpontosított figyelem fejlesztése és a betűfelismerés gyakorlása érdekében. A gyakorlatok elvégzése során a gyerekek megismerik azok rendszerét, a 2. osztálytól pedig minden fontos gyakorlattípust végeznek. (A tréningyszerűség ebben az esetben is azt jelenti, hogy szabályozzuk a feladatok gyakoriságát és a gyakorlás időtartamát. Az elolvasandókat a tanító írásvetítő segítségével villantja fel. A gyerekek eltérő képességeit úgy veszi figyelembe, hogy a lassabban haladók számára másodszor, majd harmadszor is megmutatja ugyanazt a jelsort.) A gyakorlatokat három tantervi alosztályba soroltuk. A *gyors szemmozgás* fejlesztése arra utal, hogy az emberi szem nem fényképszerűen rögzíti a

látott képet, hanem gyors szemmozgással mintegy letapogatja azt. E gyakorlatok közül a *perifériás látást fejlesztő* feladatok megoldásához a tanulóknak a teljes vetített képméretet „be kell fogniuk”:

o o

A látószög növelése során a sorban egymás mellett lévő betűk számát növeljük:

o o = +

A *fixációszélesség* növelésekor a gyermekeknek úgy kell elolvasniuk a betűsort, hogy tekintetüket közben egy pontra rögzítik:

o o = +

Végül a *ritmikus szemmozgás* fejlesztése azt a szokást és képességet alakítja ki, hogy olvasás közben a tekintet egymástól minél távolabb lévő pontokon megnyugodva fogjon át gondolategység-eket :

o + o o + o % o + + o + = o = o o

A *jelfelismerési* gyakorlatok képezik a második tantervi osztályt. Közös vonásuk, hogy az olvasó ilyenkor összeveti a jelről a fejében lévő képet azzal a képpel, ahogyan az az adott szövegben megjelenik. A mindennapi életben nagyon hasonló ehhez az a helyzet, amikor évszámot vagy nevet keresünk egy szövegben. A *jelkeresés* ilyen feladat. Egy kijelölt szót kell keresni szó sorban vagy szóoszlopban:

o = + o = o

A *hibakeresés* ennek a fordítottja. Most azt kell figyelni, hogy melyik szó nem azonos a többivel:

oo o o o

Végül a *nyomdahibás szavak* esetében az olvasónak kell „értelmes jó egészsé” kiegészítenie a hiányosan vagy elmosódottan, töredékesen látszó szavakat.

A harmadik tantervi alosztály a *jelentés felismerésével* kapcsolatos gyakorlatokat tartalmazza. Ezek azért különösen fontosak, mert hangsúlyozzák, hogy a gyorsolvasás nem pusztán technikai jellegű képesség. Idesorolhatók azok a gyakorlatok, amelyek egy-egy szó jelentésének, jelen-tésárnyalatainak felidézését és ezek összekapcsolását igénylik. Közismert például a *szinonimakeresés* és a nyelvi játékokhoz hasonló *szóteremtés*. Idesorolható a passzív szókinccs állandó „karbantartását” segítő *szókinccsteszt* is.

A gyakorlatok végzése révén a 4. osztály végére a gyerekek megtanulják a következő kifejezéseket:

fixációszélesség	látószögnövelés
gyors szemmozgás	nyomdatechnikai hiba
hibakeresés	perifériás látás
jelentésfelismerés	ritmikus szemmozgás
jelfelismerés	szinonimakeresés
jelkeresés	szókeresés
látószög	szóteremtés

A gyorsolvasással kapcsolatos beállítódások és szokások kialakítását segítő tevékenységek nem ilyen rendszerszerűen, hanem a tanterv különböző osztályaihoz sorolva szerepelnek. Idesorolhatók az *adatkeresési* és *lényegkiemelési* feladatok, a *szöveg áttekintése*, *többszöri elolvasása*, a *jegyzetelés* tanulása, de az is, hogy a gyerekek *különböző műfajú szövegeket* olvasnak, s mindig értelmezik a szöveget kísérő *ábrákat, képeket, jegyzeteket*, valamint alapvető *könyvészeti ismereteket* szereznek.

A szövegfeldolgozás szakszavai:

adat, adatkeresés	kivonat
alcím	legközelebbi nemfogalom
ábra, ábraalírás	lényeg, lényegkiemelés
bekezdés (szakasz)	meghatározás
fejezet, fejezetcím	meghatározandó fogalom
felosztás	megkülönböztető jegyek
a felosztás alapja	mondanivaló
a felosztás tagja	szöveg, szövegáttekintés
a felosztott fogalom	szövegfeldolgozás, szövegkörnyezet
illusztráció	szöveg reprodukálás, szövegrész
jegyzet, jegyzetelés	szövegszerkezet
kép, képcím, képmagyarázat	tartalomjegyzék
kiemelés	téma, tételmondat

A könyv- és sajtóismereti szakkifejezések:

cikk	laptulajdonos
folyóirat	névmutató
főszerkesztő	nyomda
fűlészöveg	riport
hír	rovat
hirdetés	rovatvezető
impresszum	szerkesztő
interjú	tárgymutató
kiadó	terjesztő
közlemény	

Mit tartalmaz a néma olvasás tanítása az 5. osztályban?

Az 5. osztályos tananyag I. és II. főosztályának tevékenységei sorolhatók a néma olvasás tanulásához. Közülük a *könyv- és sajtóolvasás tanulása* a gyorsolvasás szokásait és képességeit, az *információk szerzése a könyv- és sajtókészítésről és a nyomtatásról* pedig az írott kultúrával kapcsolatos európai művelődéstörténet, illetve a könyvkészítés technológiájának a megismerését tartalmazza.

A gyorsolvasás tanulása szempontjából az 5. osztály sajátos helyzetű. A gyerekek – mint láttuk – már ismerik a tréninggyakorlatok elvégzési módját. Az „igazi” tempófokozás, a gondolat-egységenkénti olvasás erőltetése azonban még veszélyeztetheti a pontosságot. Már megszokták, hogy „gyorsolvasóként” vegyenek a kezükbe könyveket, újságokat, és ismerik azok szerkezetét, fontosabb részeit. Tudnak adatot keresni, logikai szempontból szöveget elemezni. Jegyzeteket készítenek, és a reprodukálás érdekében végiggondolják az olvasottakat. „Be tudják járni” a gyorsolvasás teljes körét: az átolvasást, az elemző olvasást és az összegzést. Mindez azonban még nem saját szokás, még kevésbé szükséglet. Nem a világnép állandó bővítésének, kontrolljának és újrarendezésének az igénye, sokkal inkább begyakorolt feladatvégzés, mintakövetés. A begyakorlottsági szint ráadásul haladási csoportonként eltérő is lehet. Ezért az 5. osztályban minden tanulócsoporthal gyakoroltatni kell a gyorsolvasási tevékenységek teljes körét az alsó tagozatos tanítási eljárások szerint. (A lemaradók esetében ez a tréninggyakorlatokra is igaz.) Emellett a tanárnak

lehetősége van arra, hogy kiscsoportos beszélgetések keretében tapintatosan feltárja a tanulók személyiségének az olvasással-műveltséggel összefüggő területeit, és ennek révén előkészítse, gondolja az olvasói önismeret kialakulását. E tevékenységet az 5. osztályban még nem szervezzük teljes értékű tanulási folyamattá: nem adunk hozzá részletes tanítási programot, taneszközöket. Az alkalmankénti beszélgetések a megtanítás kötelezettsége nélkül adnak lehetőséget a tanárnak, hogy megismerje tanítványait, és kooperatív, személyközeli viszonyt alakítson ki velük a 6. osztályos olvasástanulás előkészítése érdekében.

A következőkben először az alsó tagozatban már megismert tevékenységeket tekintjük át, majd javaslatokat adunk a kiscsoportos beszélgetések szervezéséhez. Végül az olvasókönyv egyes szövegeivel kapcsolatos ismeretköröket vesszük sorra.

A könyv- és sajtóolvasás tanulása

A néma olvasás tanulásához az 5. osztályban a feladatgyűjtemény mellett a következő könyvek és sajtótermékek használhatók taneszközként:

- a *Könyv a könyvről* című olvasókönyv és a feldolgozás során annak minden egyes fejezete, szövege;
- az anyanyelvi tankönyvek;
- alkalmanként más tantárgyak taneszközei;
- a *Könyv a könyvről* című olvasókönyv ismeretanyagának feldolgozásához gyűjtött könyvek, folyóiratok, illetve az alsó tagozatos anyanyelvi könyvek.

A könyv- és a sajtóolvasás során a gyerekek a gyorsolvasási tevékenységeket gyakorolják. Ezek:

1. a skimming (az első átolvasás)
2. a szöveg elemzése (a kritikai olvasás)
3. a harmadik átolvasás (az összegzés).

A tanulást az alsó tagozaton két fő tevékenységi forma segítette: a könyvismertetés gyakorlása és az olvasókönyvi szövegek feldolgozásának módja.

Könyvismertetéskor egy tanuló a választott könyvet felmutatja az osztálynak vagy a csoportnak, és szöveggé szerkesztve elmondja a következőket.

1. Melyek a könyv kiadási adatai? (Ezek az adatok a borítón, a belső címloldalon, annak hátoldalán, a verzón és a kolofonban is megtalálhatók.)
 - Ki a szerzője? (közismert, ismeretlen);
 - Van-e szerkesztője?
 - Mi a címe? (pontosan fedí a témát vagy fantáziacím);
 - A könyv esetleg egy sorozat tagja-e?
 - Mikor jelent meg a könyv? (rég, új);
 - Hol, melyik kiadó adta ki? (gyermekkönyv, esetleg felnőtteknek szóló vagy szakkönyv, hazai vagy külföldi kiadású).
2. Miről szól a könyv?
 - Van-e a könyvnek alcíme? Mi a témája, műfaja?
 - Milyen részekre, fejezetekre oszlik? Van-e a fejezeteknek rendszere?

- Mi a fejezetek témája?
- Vannak-e illusztrációk a könyvben (külön oldalon, szöveg közben)? Ki az illusztrátor?
- Mi egészíti ki a szöveget (tartalomjegyzék, előszó, utószó, mutatók, irodalomjegyzék)?
Miért fontosak ezek?

3. Hogyan kapcsolható a tanuláshoz a könyv a témája és a benne foglalt ismeretek alapján?

Az olvasókönyv szövegeinek feldolgozása programunkban az alábbi lépések szerint folyik:

1. a szöveg áttekintése, témájának megállapítása a cím, az ábrák és az ábraalírások alapján;
2. a szöveg várható információira vonatkozó kérdések megfogalmazása;
3. a szöveg elolvasása és – ha szükséges – szótár, lexikon használata olvasás közben;
4. a jegyzetelés gyakorlása;
 - a) a szakaszok témájának megállapítása és leírása;
 - b) a szakaszonkénti lényeges kijelentések, esetleg tételmondatok keresése és leírása;
 - c) fontos adatok keresése és leírása szakaszonként;
 - d) szakaszonként a meghatározások megkeresése és jegyzetelése a meghatározott fogalom, a legközelebbi nemfogalom és a megkülönböztető jegyek leírásával;
 - e) szakaszonként a felosztások jegyzetelése a felosztandó fogalomnak, a felosztás alapjának és tagjainak a leírásával;
5. a szöveg újbóli elolvasása;
6. szövegproduktálás a jegyzet alapján.

Az első átolvasás – a skimming gyakoroltatása

A skimming szemezgetés, válogatás, ismerkedés. Ha az olvasó számára új szövegről van szó, akkor az a kérdés, hogy mi várható a könyvtől. Ha ismert, már olvasott könyv kerül a kezünkbe, akkor azt kérdezzük: miről is szólt, mire emlékszem még?

A skimming mindannyiszor gyakoroltatható, valahányszor egy könyv a gyerekek kezébe kerül. Egy „Miről is szól ez?” kérdés már elég ahhoz, hogy a tanuló ne csak a konkrét végrehajtandó feladatban, hanem az ahhoz eszközként szolgáló könyv egészében is gondolkodjon.

A könyvismertetéskor tulajdonképpen a hallgatók végzik a skimminget, amikor végigkövetik a bemutatást az adott szempontsor szerint. Az ismertetést végző inkább elemez a felkészüléskor, de a szempontsor őt is orientálja. A szövegfeldolgozás során pedig az első két lépés (a szöveg áttekintése és a kérdések megfogalmazása) jelenti a skimminget.

A tanítás feltételei

1. A tanulók tudjanak közepes tempóban némán olvasni.
2. Ismerjék a szövegfeldolgozási, valamint a könyv- és sajtóismereti szakszavakat.

Az egyes tanulótípusok és a velük való bánásmód

ê A magabiztos, tájékozott tanulók esetében a tanár minél kevésbé irányítsa algoritmikus utasításokkal a szöveg áttekintését! Figyelmüket inkább akkor hívja fel, ha a könyvben vagy a szövegben valamely ritkábban előforduló könyvészeti megoldást találtak (pl. az oldalak hasábos tördelésűek, egy oldalon váltakozik a betűméret), vagy a tanuló következetesen kihagy egy szempontot (pl. a lapalji jegyzetre, szómagyarázatra nem figyel).

ê A lassabban haladóknál még mindig célszerű kérni a könyvismertetésnél leírt algoritmus sorrendjét. Náluk figyelni kell arra is, hogy a szöveg, a könyv minden jellemzőjét közelítsék meg tartalmi szempontból is. Ehhez jó eljárás a kérdések megfogalmaztatása. Ezt a tanár eljátszhatja egy tanulóval, két tanuló egymással vagy a tanár egy tanulócsoporttal.

– A tanár letakarja a címdalt.

Lehetséges tanulói kérdések:

– Egy szerzője van? – Igen, mégpedig ...

– Gyermekkönyv? – Igen, a kiadó ...

– Sorozat része? – Igen, mégpedig ...

– A tanár letakarja a tankönyv egy oldalát, amely az új szöveget tartalmazza.

Lehetséges kérdések:

– Egy oldalon elfér? – Nem, még további két oldal.

– Vannak alcímei? – Igen, mégpedig ...

– Vannak hozzá ábrák? – Igen, egy folyamatábra. Ez ...

– Sok szó ismeretlen szó? – Lapalji jegyzetben kettő, mégpedig ...

– Hasonló célt szolgál, ha a gyerekek

– sorozatcím alapján próbálják kitalálni a témát;

– ábraalírás alapján próbálják leírni vagy lerajzolni az ábrát;

– tárgymutató részletéhez fejezetcímeket javasolnak;

– szövegrészlethez ábrajavaslatot mondanak;

– szövegrészlet alapján az azt megelőző és az azt követő szakaszok témáját találják ki.

ê A lemaradó gyerekek számára a fejezetcímek, ábraalírások, szómagyarázatok, névmutató- és tárgymutatórészletek olvasása kiváló alkalom a gyakorlásra.

A tanulásirányítás normái

j Az új könyvekről, folyóiratokról nem kell mindig teljes, listaszerű felsorolást kérni.

j A gyerekek kéthetenként legalább egyszer gyakorolják a teljes skimminget a tanár irányításával!

j A tanár mindig mondjon legalább egy skimmingszempontra, amikor a gyerekek könyvet vesznek a kezükbe!

j A tanár is végezzen bemutató skimminget!

A második átolvasás – az elemzés – gyakoroltatása

A második átolvasáskor a szövegbe rejtett információk és azok összefüggéseinek feltárása folyik. A gyerekek elolvassák a szöveget, megnézik a lapalji szómagyarázatot, ha szükséges, szótárt vagy lexikont használnak (vagy a tanár segítségét kérik), és – először csak aláhúzás, bekeretezés segítségével – jegyzetelnek.

Az 5. osztályosok számára a könyv szerzőjének a célja elsősorban úgy jelenik meg, hogy őket valamire rá akarja vezetni, valamit be akar mutatni nekik. Az olvasó alapvető kérdése az, hogy „Értem-e?”, nem pedig, hogy „Egyetértek-e vele?”. Gyűjtött könyvek esetében érdemes odafigyelni arra is, hogy a szerző hogyan bizonyít vagy mutat be valamit (sok adattal, sok hivatkozással, magyarázó leírásokkal; esetleg érdekes történetekkel vagy viccekkel illusztrál; először mondja ki a véleményét és utána bizonyít, vagy éppen hosszabb érvelés után vonja le a következtetést).

A szöveget a teljes megértéséhez, elemzéséhez többször is el kell olvasni.

- Első olvasáskor érvényesíthetők a szerző szándékaival kapcsolatos szempontok. A gyerekek megfogalmazhatják esetleges bizonytalanságaikat is. („Jó lenne több ábra.” „Sok az idegen szó.”)
- Második elolvasáskor a szó szintű megértésig kell eljutni. A tanár ilyenkor segíthet a tanulóknak. („Gyűjtsetek képeket a jövő órára!” „Ma én adok szómagyarázatot.” „Ma csak az első csoport használ szótárt; elosztjuk közöttük a sok idegen szót.”)
- Harmadszorra a szakaszok témáit, tételmondatait érdemes feltárni, illetve azt, hogy a szerző milyen műfaji eszközök (elbeszélés, leírás) vagy logikai műveletek (felosztás, meghatározás) segítségével fejtette ki gondolatait. Érdemes megfigyelni azt is, hogy az ábra illusztrál (tehát olyat is elmond, ami nincs a szövegben) vagy magyaráz (tömöríti, pontosítja a szöveget). Ez utóbbi megfigyeléseket inkább szóban érdemes kérni, míg az előbbieket a gyerekek aláhúzzhatják vagy kimásolhatják.
- Fontos elemezni azt is – és ez alkalmanként külön feladat lehet –, hogy a szerző mit nem fejt ki részletesen, pontosan. Ehhez néhány példát mutatunk be.

„Az égetett cserép igen tartós anyagnak bizonyult. Az eddig megtalált legrégebbi lelet életkora körülbelül ötezer év.”

Ezt a szövegrészletet valószínűleg minden gyerek megérti. Feltehetően azonban olyan kérdések, amelyek a mélyebb megértésre utalnak, illetve ismereteik és tudáshiányuk rendszerével szembesítik a gyerekeket:

- Mi az, hogy tartósság? Van-e a cserépnél tartósabb és kevésbé tartós anyag?
- Igaz-e, hogy a cserép életkora ötezer év? Lehet-e több?
- Melyik régészeti leletről van szó? Tudjuk vagy nem tudjuk?
Egy másik példa: „Idővel az ékírást az egyszerűbb betűírás váltotta fel. Megváltozott az írófelület anyaga is.”
- Mennyi idő alatt történt ez? Tudjuk vagy csak megbecsülhető?
- Miben egyszerűbb a betűírás? Eszközeiben vagy vonalvezetésében?
- Mi az, hogy írófelület? Nevezd meg az általad ismert írófelületeket!

A két példa talán jól érzékelteti, mit értünk az 5. osztályban kritikai olvasáson. Egy olyan beállítódást, hogy a gyerekek mindig kételkedjenek abban, vajon jól értik-e az olvasottakat, és gondolják végig: mit tudnak és mit nem. Ez a tevékenység nagyon nehéz, már csak azért is, mert az iskolai gyakorlatban a tanuló hajlamosabb elfedni, elrejtteni, amit nem tud vagy nem ért. Ezért javasoljuk, hogy ezt az elemző formát gyakran, de tapintatosan alkalmazzák.

A tanítás feltételei

ugyanazok, mint a skimming esetében.

Az egyes tanulótípusok és a velük való bánásmód

- ê A gyorsan haladó gyerekeket a tanár inkább csak szűrőpróbaszerűen ellenőrizze, hogy utánanézték-e minden fontos szó jelentésének, éppen hol tartanak az önálló elemzés folyamatában.
- ê A lassan haladók számára az algoritmus szerinti feldolgozás folyamata egyben alkalom az egyes lépések gyakorlására is. Célszerű, ha a tanár közvetlenül segíti a tételmondatok megkeresését. Előfordulhat, hogy ez a csoport a gyakorlás érdekében csak a logikai műveleteket keresi meg egy adott szövegben. Sokszor segítségre lehet szükségük ezeknek a gyerekeknek a szótárhasználatban is. Nem baj, ha a szöveg teljes elemzése elmarad, vagy ha a tanárral közösen végzik az elemzést. Elsősorban e gyerekek önálló munkáját segítik a feladatgyűjtemény feladatai.

A tanulásirányítás normái

- j A többszöri elolvasás lépéseinek sorrendje megváltoztatható.

- j Egyes elemzési szempontokat más tankönyvek olvasásakor is figyelembe lehet venni, de a teljes szempontsor időhiány miatt nem érvényesíthető.
- j Egy-egy szempontot a lemaradó tanulók is vegyenek figyelembe a gyakorlásra szánt rövid szövegek olvasásakor.